

JÁTÉKKINCS

A kötet anyagközlő jellege nem teszi szükségessé a szakirodalmi párhuzamok felsorolását, melyek Bakos József (1953) könyvében amúgy is föllelhetők. Ezért az alábbi jegyzetek mindössze néhány általános megjegyzést tartalmaznak, közlik a dallamok eredeti záróhangját és helyi változatait, az esztelneki szövegváltozatokat, továbbá a *Magyar Népzene Tárában*, ill. *A magyar népzene példatárában* közölt rokon dallam és szövegváltozatok sorszámát. Végül, itt olvasható a magyar népi gyermekjátékok szellemétől távolabb álló, művi vagy idegen eredetű, tovább terjesztésre nem ajánlt játékok szövege, dallama és cselekménye is.

A jegyzet sorszáma utáni szám a játék sorszámára utal.

¹ Gorkij e szavait Katona idézi (1971. 3.).

² 1a. j.: E.z.: *ász*. Dallam: MNT I. 247.

Faragó szerint a *Tente, baba, tente* kezdetű bölcsődaltípus „magja talán nem, de számos verziója és változata kétségtelenül óvodai, iskolai szöveg”. 1976. 139.

³ 1b. j.: E.z.: *fisz*. Dallam: MNT I. 247.

⁴ 2. j. A 3—4. ütem szövegváltozata: Ágyacskád már vetve!

⁵ 16. j. Az első két ütem szövegváltozata: Beli, beli, kedvesem.

Az utolsó két ütem szövegváltozata: Aludjál el, kis galamb!

⁶ 20. j. Az 5—6. ütem szövegváltozata: És az icin gégevágó!

⁷ 25. j. Ez a francia eredetű versike nálunk a XII—XV. század folyamán francia-vallon betelepülők révén honosodott meg (Solymossy 1926. 87.).

⁸ 28. j. Az ujkiolvasóknak ez a típusa a német ujkiolvasókhöz hasonlít (Solymossy 1926. 87.).

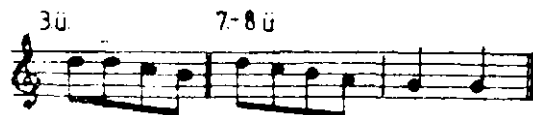
⁹ 31. j. A 3—4. ütem szövegváltozata: Itt csücsül a nyulacska!

¹⁰ 32. j. E.z.: *d'*. Szöveg és dallam: MNT I. 161.

¹¹ 33a. j. E.z.: *d'*. Szöveg és dallam: MNT I. 159.

¹² 33b. j. E.z.: *á*. Szöveg és dallam: MNT I. 159.

¹³ 39. j. E.z.: *a*. Dallamváltozatok:

A 9—10. ütem szövegváltozata: Szép muzsika szóval.

Dallam: MNT I. 304. A szöveg szerint közlekedésre vagy szállításra alkalmas *dob* a pogány magyar hitvilág emléke. Diószegi szerint: „a táltosok [az ősvallás papjai] körében használatos volt egy különös erővel rendelkező dob, amelynek segítségével a táltos emberfeletti cselekedeteket tudott véghezvinni” (1973. 69.).

¹⁴ 40. j. A 3—5. ütem szövegváltozata: Nagymámám beléhott a kútba.

E kötött formájú verses mondókamesék tág teret nyitnak a nyelvi és fantáziajátékoknak (Kovács 1978. 421—422.).

¹⁵ 46. j. E.z.: *b*. Dallam: MNT I. 308.

¹⁶ 62. j. Az 5—6. ütem szövegváltozata: Egerfa csizmája,

¹⁷ 65—68. j. Ezekben úgy fordulnak a naphoz, mint egyenrangú társhoz. „Az a magartás ez — írja Borsai —, amellyel a primitív ember fordul az őt körülvevő világ felé.” (1977. 68.) A naphívogató „ősi varázsló cselekmény, a nap elővarázsolása misztériumának játék formájában való továbbélése” (Borsai—Kovács 1975. 60.). Az egykori varázslás alapja a kimondott szó erejébe vetett babonás hit (1. még a *Gyermekvilág* c. rész 97. sz. jegyzetét).

¹⁸ 65. j. E.z.: *cisz*. Szöveg és dallam: MNT I. 367. Szövegváltozata: kis bárán.

¹⁹ 66a. j. E.z.: *esz*. Szöveg és dallam: MNT I. 365.

²⁰ 66b. j. E.z.: *esz*. Szöveg és dallam: MNT I. 365.

²¹ 67. j. E.z.: *h*. Dallam: MNT I. 304—305.

²² 68. j. „Az ilyenszerű ajándékot — de legalábbis a felajánlást — a hajdani áldozati ajándék leegyszerűsödött maradványának kell gondolnunk.” Küllös 1978^b. 417.

²³ 69. j. Az esőindítók a naphívogatókkal azonos indítékú pogány imák, ráolvasások maradványai (Borsai 1977. 68.).

²⁴ 73. j. L. a *Gyermekvilág* c. rész 128. sz. jegyzetét.

²³ 74—95. j. E mondókák abból a primitív szemléletmódból fakadnak, miszerint a természeti lények és élettelen tárgyak életformája az emberével azonos (Borsai 1977. 68.).

²⁶ Az e csoportba tartozó alkotások nem egy archaikus elemet őriztek meg a régi idők ráolvasásaiból, varázsénekeiből (Borsai 1977. 68.).

²⁷ 96a. j. E.z.: *cisz*¹. Szöveg és dallam: MNT I. 249. eleje.

²⁸ 96b. j. E.z.: g. Szöveg és dallam: MNT I. 250. Dallamváltozata:

²⁹ 97. j. E.z.: h. Szöveg és dallam: MNT I. 313.

³⁰ 98. j. E.z.: h.

³¹ 100. j. A mondóka az egykori török hódítók kegyetlenkedéseinek emlékét őrzi.

³² 101. j. E.z.: h. Dallamváltozata:

³³ 105. j. E.z.: g. Szöveg és dallam: MNT I. 251.

Ez a táncdal-törédket őrző mondóka és valamennyi változata a táltosdob és zene gyógyító szerepére utal. Bartha 1937. 461—462. és Diószegi 1973. 70—71. L. még a 14. sz. jegyzetet.

³⁴ 111. j. E.z.: *gisz*.

³⁵ 115. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304.

³⁶ 126. j. E.z.: *gisz*.

³⁷ 127. j. E.z.: g. Dallam: MNT I. 411.

³⁸ 128. j. E.z.: a. A 7. ütem szövegváltozata: Nem viszem el

³⁹ 130a. j. E.z.: g. Szöveg és dallam MNT I. 860.

⁴⁰ 130b. j. E.z.: *asz*. Szöveg és dallam: MNT I. 860.

⁴¹ 131. j. E.z.: g.

⁴² 134. j. E.z.: g. A 2. versszak 2. sorának szövegváltozata: Esztendőre, vagy kettőre huszár leszek én.

⁴³ 135. j. E.z.: g.

⁴⁴ 136—137. j. Ez a mondókatípus a Konsza Samu gyűjteményében nyelvgyakorlóként szerepel (1957. 362.).

⁴⁵ 144. j. E.z.: *fisz*. Az 5—6. ütem szövegváltozata: Cseberrúddal kergeti. Dallam: MNT I. 250.

⁴⁶ 158. j. E.z.: a. Az 5—8. ütem szövegváltozata: Ha nem kell, leteszed, | Holnap reggel megeszed. Dallam: MNT I. 304.

⁴⁷ 165. j. E.z.: h. Dallam: MNT I. 249—254. eleje.

⁴⁸ 166. j. E.z.: h. Dallam: MNT I. 304.

⁴⁹ 168. j. E.z.: h. Dallam: MNT I. 305.

⁵⁰ 171. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304—305.

⁵¹ 173. j. E.z.: a. A 3—4. ütem szövegváltozata: Bújj be kamarába! Dallam: MNT I. 304.

⁵² 187. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304—305.

⁵³ 190. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 311.

⁵⁴ 191. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304.

⁵⁵ 194. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304.

⁵⁶ 203. j. A 3. ütem szövegváltozata: Bóg a bika.

⁶⁷ Kálmány szerint a gyermekvilág többnyire csak megőrizte a felnőttek költészetének kincseit, maguk a gyermekek kevés költői alkotás szerzői. „A gyermekek költését leginkább a csúfolódó versikék között találjuk. A legkezdőbb költés ez, ha ugyan a pusztán csak a hang és érzés után menő rímfaragás neve lehet költés. Rímet rímre mondani kívánja a hangzat, érzését kifejezni készíti az ifjú tűz.

A gyermekek elő- és utórimézésre törekszenek, s leginkább a névszót veszik figyelembe, ahhoz mérten faragják a rímet, és legritkább esetben vannak tekintettel a személy tulajdonságaira.” 1891. 273.

⁵⁸ 211. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304—305, 307.

⁵⁹ 215. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304—305, 307.

⁶⁰ 216. j. E.z. a. Dallam: MNT. I. 304—305.

⁶¹ 217. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 305.

⁶² 219. j. E.z.: a. Az utolsó ütem szövegváltozata: farkat húz. Dallam: MNT I. 304.

⁶³ 220. j. E.z.: b.

⁶⁴ 225. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304.

⁶⁵ 226. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304.

⁶⁶ 231. j. Az 5—6. ütem szövegváltozata: Bugyinit az istállóba,

⁶⁷ 2 3 3. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 305.

⁶⁸ 234. j. E.z.: a. Dallam: MNT I. 304.

⁶⁹ 245—248. j. L. a 14. sz. jegyzetet.

⁷⁰ 245. j. Szövegváltozatai: 2. sor: Kettő, feneketlen vessző. 3. sor: Három, a vacsorát várom. (Vagy): én biza nem járom. 4. sor: Négy, biz oda nem mégy! | Négy, pék. | Négy, csíp a légy. 5. sor: Öt, telik a tök. | Öt, tök. | Öt, leesett a kőd. 7. sor: Hét, telik a hét. | Hét, mit süt a pék? 8. sor: Nyóc, pad alatt a póc. | Nyóc, póc. | Nyóc, teli a póc. | Nyóc, kenderkóc. 9. sor: Kilenc, Kis Ferenc. | Kilenc, az én nevem Ferenc. 10. sor: Tíz, hátán foly a víz. | Tíz, tiszta víz. 10—14. sor: Tíz, tiszta víz, | Nagymamám belé-
hótt. | Mivel menjünk utána? | Síppal, dorombbal, | Szép muzsikaszóval. 11—12. sor: Ha nem tiszta, vidd vissza, | S ott a szarvas, megissza.

⁷¹ 249. E.z.: a. A 2. ütem szövegváltozata: kockázni? Dallam: MNT I. 304.

⁷² 251—300. j. „A kiolvasóversek nemzetközi egyező tulajdonsága — írja Bartha — a kicsengő, erőteljes ritmus, az ikerszavakat, játszi szóképzéseket halmozó hangzatosság és kifejezéseik rejtelmessége.” (1937. 455.). Majd tovább így ír: „A kiolvasóverseket, melyekben az értelmes szavak értelmetlenekkel vannak keverve, sőt némelyiket egészében értelem nélküli hangsor-egységek alkotják, külföldi magyarázók minden népnél egyezően vallási szertartásokkal tartják kapcsolatosnak. [...] A kiolvasóversek alkalmazásában kisorsolás, sorsvetés dönti el, hogy a játékban ki kap valamit, kinek kell elviselni valami kellemetlent, esetleg ki szabadul tőle. Minden kiolvasó mondóka csattanója: a kisorsolt személy kivetése. Sors útján való döntés dívott már az ókorban, vallásos szertartásokban is. A kisorsoláshoz fűzött mondókákba az értelmetlen sorok feltűnően kedvelt alkalmazása emlékeztet az ősvallás papjainak, a későbbi boszorkánymestereknek egykori rejtelmes varázsigéire...” Bartha 1937. 461.

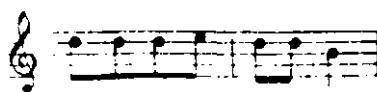
A ma is élő kiolvasóverseink között is akad nem egy, amelynek soraihoz a gyermekek egyáltalán semmi jelentést nem fűznek, de annál jobban érvényesül bennük a ritmus ereje és a nyelvi jóhangzás. Uo.

⁷³ 268. j. Több gyermekjátékunk a régi magyar népdalköltészet és népzene egyik vagy másik termékének a töredéke. Ennek a mondókának az egyik változata a XVIII. században még lakodalmi énekként volt ismert (Bartha 1937. 461. és Küllös 1978^a. 416.).

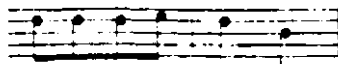
⁷⁴ 301—302. j. Az e típusba tartozó mondókák indítéka szintén a kimondott szó varázseréjébe vetett hit. L. a *Gyermekvilág* c. rész. 97. sz. jegyzetét.

⁷⁵ 303. j. E.z.: b. Dallam változatai:

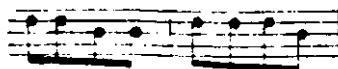
3— 4. ütem:

7— 8. ütem:

19—20. ütem:

Dallam: MNT I. 304.

⁷⁶ 314—317. j. L. a 74. sz. jegyzetet.

⁷⁷ 342—343. j. „Ősi egyetemes jellemzője a gyermeknek, hogy játékaiban is különösképpen vonzódik az állatokhoz” — állapítja meg Bartha (1937. 456.). Majd tovább így ír: „Minthogy az élő állatokban a játék főelemét, a mozgást is megtalálja, eleven játékszert lát bennük, s ezért nagy előszeretettel játszik háziállatok kicsinyeivel, befogott madárral, s igen gyakran rovarokkal, mert legkönnyebben az utóbbiakat ejti hatalmába.” 1937. 480.

⁷⁸ 350. j. A keresztény egyházi szertartást utánzó gyermekek annak nem értett latin kifejezéseit anyanyelvük ismert szavaihoz hasonlítják.

⁷⁹ 359. j. E.z.: g. L. még a 74. sz. jegyzetet. Dallam: MNT I. 320. 2. ütempár.

⁸⁰ 371—373. j. „A játékra fogott állatokkal végzett foglalatosságok gyakran az állatkínzás határait is átlépik” — írja Bartha — ám szerinte ezt semmiképp sem a kegyetlenkedés örömeért teszik, hanem azért, mert a játék hevében eszükbe sem jut, hogy tulajdonképpen kínozzák az állatot. (1937. 480.).

⁸¹ 383. j. A sípfélék régi magyar neve *síp*. A *tilinka* és *furulya* román, a *doromb* pedig szláv kölcsönszó. L. Viski 1934. 433. és *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Bp. 1972.

⁸² 386. j. E játék a székelység körében vadak távoltartására és hangos híradásra használt, kéregből csavart kürt gyermeki, játékos formája. L. Bartha 1937. 477.; Viski 1934. 436.; Kós 1968. 66—67.

⁸³ 389. j. Ez a játékszer a cimbalom primitív utánezata.

⁸⁴ 392. j. Ez a — más művelt országokban is elterjedt — játékszer tulajdonképpen egy igen ősi lármás hangszer, amelyet a természeti népek avató szertartásain és hadi alkalmain jeladó szerszámnak használnak. L. Bartha 1937. 455., Viski 1934. 423.

⁸⁵ 393. j. A *kelepelő* szintén közismert — és Viski szerint ősi — lármás hangszer (Viski 1934. 433.).

⁸⁶ A legtöbb játékszer — mint a korábbi formák, technikai készség és gyakorlati használhatóság szerint készült tárgy — néprajzi szempontból kétszeresen figyelemre méltó (Viski 1934. 439.).

⁸⁷ 415. j. Kós 1968. 36—37.

⁸⁸ 416. j. Az előbbinél újabb eredetű gyermekfegyver (Györffy 1934^a. 34.).

⁸⁹ 419. j. Györffy 1934^a. 33. és Kós 1968. 32.

⁹⁰ 422. j. A nyílvevő „eredetét az emberiség történetének legősibb korába kell helyeznünk. A természeti népek ma is használják.” „A magyarság körében a középkorban már csak mint gyermekjáték létezhetett, mert fegyverként a XVII. századig az összetett íjat használták.” Györffy 1934a. 33—34. és Kós 1968. 34.

⁹¹ 423. j. Kós 1968. 34.

⁹² 433. j. Györffy 1934^b. 253.

⁹³ 434. j. Uő: 1934. 254.

⁹⁴ 439. j. Viski 1934. 434.

⁹⁵ A gyermekjátékok nagy részében — írja Bartha — „még együttél a kezdetleges művészetek egysége: a zene—költészet—mozdulat elválaszthatatlan háromsága” (1937. 492.). Ezek egyenként is sok ősiségét tartalmaznak. A gyermekdal vonatkozásában érdemes Kodály szavait idéznünk: „A gyermek mint egész fejlődésében, dalában is újra átéli az ember őskorát. Ezért kezdi zenei életét a primitív ismétlődő formával. [...] Valamennyi gyermekdalunk mintha egyetlen dallamnak változata, kisebb-nagyobb töredéke volna [...] Hangsora a dūr skála 1—6 foka [...] »az indogermán hexakord« [...] Ritmusszerkezetének alapja a kétütemes motívum” (1937. 39—41.). A tánc vonatkozásában ugyanez a helyzet. A gyermekek az ősi táncrajz sok elemét, elemi alakját őrzik. Ilyen a mágikus körforma, az egyetemes tánc hagyomány egyik alapformája, „amelyben kétségtelenül valami varázslatszerű cselekvés hagyománya rejlik. A kör jelentése kétféle lehet: vagy a közösség óvó ereje védi a körben állót, és így mintegy a körből a központ felé irányul az erősugárzás, vagy a kör közepén álló jeleníti meg azt a mágikus erőt, amely így a kör közepéről árad az őt körülvevő közösségre” (Lajtha—Gönyei 1937. 92—95.).

⁹⁶ „A gyermeki lélek ellenállhatatlan utánezási hajlamának köszönhető — írja Bartha —, hogy a gyermekeink már feledésbe merült művelődéstörténeti emlékeket őrizhettek meg; egykori szokások, hiedelmek emlékeit, régi népdalok szövegének és dallamának töredékeit, hajdani táncok maradványait tarthatták fent. Mindezek az utánezés útján szálltak le a játék magába fogadó és megőrző rétegébe” (1937. 488.).

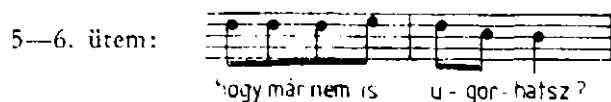
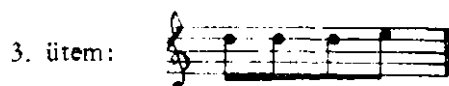
⁹⁷ 532. j.E.z.: a. Az 534.j. leegyszerűsített változata.

⁹⁸ 534. j.E.z.: *desz*¹. Dallama alighanem a MNT I. 183—184-nek változata.

⁹⁹ 535. j.E.z.: g. Szöveg és dallam: MNT I. 194.

¹⁰⁰ 536. j.MNT I. 1072. jegyzete.

¹⁰¹ 536. j.E.z.: *asz*. Szöveg és dallamváltozat:

Szöveg és dallam: MNT I. 1072.

¹⁰² 537. j. E.z.: a. Dallamváltozata:

♩ = 66

Gó-lya né-ni, ho-vá sé-tál, mi-nő o-lyan ké-nyes?

Ta-lán bi-zony bé-ká-ra vár? Két nap ó-ta é-hes.

Nyakat, fe-jet fel-e-mel, ke-lep-ke-lep, ke-le-pel,

Meg-fo-gott már e-gyet

Az 538. dallam. E.z.: g. Szövegét vö. MNTI. 893., 894. számmal, dallamát vö. Kerényi György: Népies dalok 87. és 129. számmal.

¹⁰³ 539. j. Tót népdalra emlékeztető háromsoros, ún. libizaré dal. MNT I. 949. jegyzete. E.z.: a. Szöveg és dallam: MNT I. 949—950.

¹⁰⁴ 540. j. Bartha szerint „A Tisza—Duna partján több helyen szokásos, hogy a férjhezmenendő leányok nagypénteken, napfelkelte előtt, a folyóban megfürdenek abban a hitben, hogy ezzel megtisztulnak, s akivel fürdés után először találkoznak, és lehetőleg a kendőjében meg is törülköznek, az lesz a férjük” (1937. 460.).

¹⁰⁵ 540. j.E.z.: g. Szöveg és dallam: MNT I. 222—229.

¹⁰⁶ 541. j.E.z.: a. Szöveg és dallam: MNT I. 224.

¹⁰⁷ 542. j.L. MNT I. 1089—1090. jegyzetét.

Kodály a népi gyermekjátékok varázslatos kaleidoszkópját szembeállítja az iskolában, óvodában terjesztett tandalok silányságával: „Flóri könyve óta (1830) legtöbb nevelőnk abban a tragikus tévedésben ált, hogy a népet nevelni annyi, mint valójából kiforgatni, másra, jobbra, értsd: idegenre tanítani... Föld feletti és föld alatti csatornákon áramlott be a német ízlés, de nem a jó, a nagyok útját egyengető, hanem az alacsony, a tucát és fércművek szálláscsinálója.” MNT I. XVI. 1.

¹⁰⁸ 542.j. Mivel azonban a teljesség igényét sem kívánom föladni, a játék leírására itt kerül sor:

Hat-tizenkét éves leánykák játszották tizen-húszan.

A játékosok körben állva ezt énekelték:

♩ = 100

1 Re-pul-ve jön egy-ma dar-ka, lá-ba hosszan in-te-get.

Le-ve-let hoz a nya-ka-ban. mamám-tól jött u-ze-net

2. Repülj vissza, kismadárka, mondd mamámnak, csókolom,

Met most veled nem mehetek, nemsokára bemegek.

E.z.: *fisz.* Szöveg és dallam: MNT I. 1089—1090.

A kör közepén álló *madárka* az ének szövegének megfelelően kezével előbb repülő mozdulatokat tett, majd integetett. A *levelet hoz a nyakában* szövegrésznel letérdelt az egyik játékos elé és úgy tett, mintha átadta volna a levelet. Az válaszként megsimogatta a fejét és a második versszakot énekelte.

¹⁰⁹ 543.j. „A kiházasító énekek — írja Viski — régen a nyári (szentivánnapi, nyári napfordulati) párosodásünnep, később a fonók alkalmán hangzottak, meg az utóbbi helyen is világos célzattal és értelemmel, holott a gyermekjáték szövegek közé kerülve ezt az ősi

értelmüket s alkalomhoz kötött ünnepiségüket természetesen elvesztették, s mindennapi mondókákká váltak” (1935. 334.).

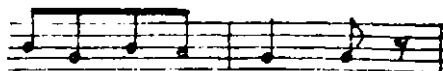
¹¹⁰ 543a.j.E.z.: *H. Változatai*

5—6. ütem:

Gye-re, kedves kis an-gya-lom,

2 versszak 7—8. ütem:

Szöveg és dallam: MNT I. 232.

¹¹¹ 543 b.j.E.z.: *esz.*

¹¹² 545. j. MNT I. 1053—1059. jegyzete.

¹¹³ 545. j.E.z.: *a.* Szöveg és dallam: MNT I. 1056.

¹¹⁴ 546.j.L. a 107—108. jegyzetet, valamint a MNT I. 1134—1136. jegyzetét. A játék cselekménye azonos a *Zöld fű, zöld fű*-ével (545. j.), de szövege és dallama különbözik:

a.

♩ = 112

1. Kör - ben áll egy kis - lán - ka,
Lás - suk ki lesz a pár - ja?
Kit sze - ret a leg - is - leg - job - ban,
Az - zal for - dul - jon gyors - san!

♩ = 120

2. Ezt szeretem a legislegjobban, ezzel forduljunk gyorsan.

Vége, vége, vége mindennek, vége a jó kedvűnknek.

E.z.: *c*¹. Szöveg és dallam: MNT I. 1134—1135.

b.

♩ = 120

Kör - ben áll egy kis - lány - ka,
Lás - suk, ki lesz a pár - ja?
Lássuk, kit sze - ret a leg - job - ban,
Az - zal for - dul - jon gyors - san.

E.z.: *b.* Szöveg és dallam: MNT I. 1134—1135.

A kör közepén álló játékos az *ezt szeretire* választ ki valakit a körből, és a *Vége, vége, vége mindennek* hallva, valamennyien tapsolnak.

¹¹⁵ 547. j. A ballada szövege az adatközlők szerint iskolai hatásra a Kétféle menyasszony balladatípus soraival kontaminálódott.

¹¹⁶ 547. j. E.z.: *c*¹. Szöveg: MNT I. 838. Szöveg és dallam: Pt. 201.

¹¹⁷ 548—549. j. Török 1896. 88.

¹¹⁸ 548. j. E.z.: *a*. A 7—8. ütem szövegváltozata: Gyöngyös koszorúba.

Szöveg és dallam: MNT I. 690.

¹¹⁹ 550. j. Bújj, bújj, zöldág... 1976. 130.

¹²⁰ 550. j. E.z.: *f*. Szöveg és dallam: MNT I. 653.

¹²¹ 551. j. L. a 107. és 108. jegyzetet, valamint az MNT I. 1083—1084. sz. jegyzetét.

Óvodáskorú és kisiskolás leányok és fiúk játsszák tíz-húszan.

A játékosok összefogott kézzel, arccal befelé fordulva körben lépkednek, miközben ezt éneklük:

1.

♩ = 144

A gaz-da rét-re megy, A gaz-da rét-re megy, A
ki a, ki a, ki a, ki a, Ki a rét-re megy

E.z.: *esz*¹. Szöveg és dallam: MNT I. 1083—1084.

A körön kívül, azzal ellentétes irányban halad a gazda, majd az éneket újratekdi:

2. A fia vele megy, a fia vele megy, A

fia ki a ki a ki a ki a rétre megy.

Valakit kiszólít a körből és kézen fogva maga után vezet. Az ismétlést: *A fia vele megy* már valamennyien éneklük. A gazda tetszés szerint sorra megnevezi és maga után hívja a többi játékosokat: a *kutyát, tyúkot, tányérnyalók ördögöt, angyalt* stb. Az utolsónak bent maradó gyermeket társai körülveszik és a vállát ütögetve csúfolják: — Mosogató, mosogató.

A láncsor igen gyakran a *Süssünk, süssünk valamit* játék (560. j.) szerint *feltekeredik*.

¹²² 553. j. E.z.: *h*. Szöveg és dallam: MNT I. 284. A visszatéréskor a gyorsabb tempó marad.

¹²³ 554. j. E.z.: *h*. Szöveg és dallam: MNT I. 412. Szövege szerint feltehetően a *gyertyástáncra* utaló lakodalmi dal töredéke (Bartha 1937. 458. és Igaz 1977. 79.).

¹²⁴ 555. j. E.z.: *a*. Dallam: MNT I. 166.

¹²⁵ 5 5 7. j. L. a 107. és 108. jegyzetet, ill. a MNT I. 1138—1144. jegyzetét. Cselekménye a következő:

A játékosok egymás kezét fogva egy — vagy ha sokan vannak —, két körben állnak fel. A nagyobb külső és a kisebb belső kör egymással ellentétes irányban forog az alábbi ének ritmusára:

a) Az 1920-as években:

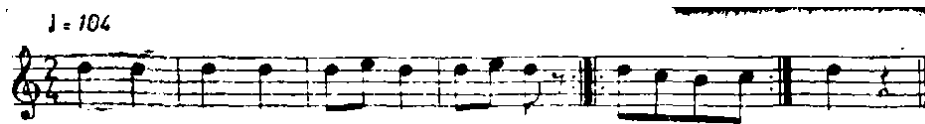
♩ = 108

Dombon tö-rik a di-ót, a di-ót,
Raj-ta visz-sza mo-gyo-rót, mo-gyo-rót,
♩ = 120
Tes-sék ké-rem meg-be-csul-ni, csüccs!
És a föld-re le-csu-csul-ni,

E.z.: *h*. Szöveg és dallam: MNT I. 1138—1144.

b) Ma:

$\text{♩} = 104$

Dombon to - rik a di - ót, a di - ót, Tessék, kérem, csücs!
Raj - ta visz - sza mogyo - röt, mogyorót. megbecsül - ni
És a földre
le - csücsül - ni

E.2.: *fisz.*

c)

$\text{♩} = 126$

Dombon tő - rik a di - ót, a di - ót, Tessék, kérem, csücs!
Raj - ta visz - sza mogyo - röt, mogyorót. megbecsül - ni
És a földre
lecsücsül - ni

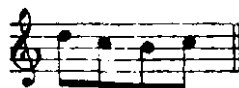
E.z.: *fisz!*

A *Rajta vissza mogyorót*-nál valamennyien irányt változtatnak, a *csücs*re pedig leguggolnak. Az 1960-as években úgy is játszották, hogy a körbenállók fél lábon ugrálva, majd lábujjhegyen lépegetve, magasba tartott kezekkel haladtak jobbra-balra. Ha a *csücs*re leguggolók közül valaki *leült* a földre, *kiesett* a játékból, vagyis ki kellett állnia a körből.

¹²⁶ 558. j. E.z.: *a.* Szöveg és dallam: MNT I. 1117. Morva népdallal rokon gyermekdal. MNT I. 1117. jegyzete.

¹²⁷ 559. j. E.z.: *fisz.* A 7—8. ütem szövegváltozata: Mégis csak lánc volna.

Az 5. ütem dallamváltozata:

Szöveg és dallam: MNT I. 302.

¹²⁸ 560. j. L. a 107. és 108. jegyzetet, valamint MNT I. 1153—1156. jegyzetét.

Négy-tizenkét év közötti leányok, ritkábban fiúkkal együtt játsszák.

A gyermekek — egy nagyobb, keményebb kötésű játékkal az élén — kézfogással láncot alkotnak és ezt énekelik:

$\text{♩} = 100$

Sussunk sussunk va - la - mit Tű - ró - val bé - tel - ve
Azt is megmon - dom, hogy mit
Lisztből le - gyen te - ker - ve

E.z.: *f.* Szöveg és dallam: MNT I. 1153—1156.

Eközben a sor az első gyermek köré szorosan feltekeredik. Amikor készen van a *csiga*, alkotói lekuporodnak, csupán a játék *vezetője* marad állva, hogy megkopolja a fejüket, ezt kérdezve: — Megsült-e a rétes?

Végül a legbelső játékos megpróbál kibújni a körülötte levők kissé felemelt karja alatt. A lánc *összegabalyodik*, s ezen jót mulatnak.

¹²⁹ 561—563. j. Ósvallási elem a játék párbeszédese részében a *Boldogasszony* emlegetése (I. a *Gyermekvilág* c. rész 103. sz. jegyzetét), továbbá a „Szita, szita péntek, Szerelem csütörtök, Dob szerda!” szövegben a *dob* említése (I. a 13. és 33. sz. jegyzetét) és a varázserőjű ráolvasásra jellemző fordított sorrendű felsorolás (Kovács—Tátrai 1978. 417.).

Népszokásokra utaló elem pl. a játék szövegében a *péntek* és *szerda*, a szerelem és tűzhely körüli tennivalók, továbbá a *csütörtök*, az esküvőtartás egyik hagyományos nap-

jának az említése (Bartha 1937. 439.; Szendrey Zs. és Szendrey Á., 1937. 198.). Az I. változat *rostálás* motívuma a primitív népek körében ma is élő avatási szertartásra emlékeztet: a nagygyávátandónak nem szabad nevetnie (Viski 1935. 333.).

A játék cselekményében a középkori hídvám emlékét őrzi (Bújj, bújj, zöldág... 1976. 139.).

¹³⁰ 561a. j. E.z.: *h.* Szöveg és dallam: MNT I. 274.

¹³¹ 561b. j. E.z.: *a.* Szöveg és dallam: MNT I. 261.

¹³² 563. j. E.z.: *a.* Szöveg és dallam: MNT I. 804. sz. 13. ütemtől.

¹³³ 564. j. E.z.: *a.* Dallama a magyar ízléshez hasonlított morva népdal. Szöveg és dallam: MNT I, 1119. és jegyzete.

¹³⁴ Ezt a csoportot a szakirodalom történelmi vagy hősi játék néven tartja számon, szemben az egy-egy szűkebb vidékre korlátozódó népi játékokkal (Hajdu 1971. 8. és Justhné 1975. 13—33., ill. 34—71.).

¹³⁵ Justhné 1975. 13—19.

¹³⁶ Mivel a kerettörténet forrása a nép mindennapi élete, e játékok többsége népi játék. L. a 134. sz. jegyzetet is.

¹³⁷ 566. j. Ennek a játéknak, akárcsak a csoport néhány más darabjának (568—570, 572, 582. j.) érdekes sajátossága, hogy az állatok küzdelmét jeleníti meg.

¹³⁸ 569—570. j. Az ilyenszerű dramatikus-párbeszéd, állat-megszemélyesítéses játékokban (l. még 572—576, 582, 583. j.) ősi drámai emléket gyanít Viski (1935. 327—333.).

¹³⁹ 579. j. Valamikor évenként csak egyszer, húsvétkor szítottak tüzet. Paraszat nem szívesen kölcsönöztek, a gyakori tűzvészek miatt a tűzkérést és hordozást a hatóság is tiltalmazta. Ennek emlékét őrzi a játék (Bartha 1937. 459—460. és Kovács—Tátrai 1978. 420.).

¹⁴⁰ 579. j. E.z.: *h.* Szöveg és dallam: MNT I. 433.

¹⁴¹ 579. j. A 3—4. ütem szövegváltozata: Megkölykezett a macskám!

¹⁴² 580. j. E.z.: *a.* Dallam: MNT I. 1018.

¹⁴³ 581a. j. E.z.: *esz.* Szöveg és dallam: MNT I. 1022.

¹⁴⁴ 581b. j. E.z.: *c*¹. Szöveg és dallam: MNT I. 1021. 1—8. ütem.

¹⁴⁵ 583. j. E.z.: *d*¹. Szöveg és dallam: MNT I. 877.

¹⁴⁶ 585. j. Igaz 1977. 81. L. még a 107. és 108. jegyzetet: Menete:

Páratlan számú játékos játssza.

A gyermekek párosával kettős kört alkotnak: belül guggolnak a *virágok*, mögöttük állnak a *kertészek*. A pár nélkül maradt gyermek, a *virágárus* a kört kerüli, miközben mind éneklük:

♩ = 96

Be-ül-tet-tem kis-ker-te-met a ta-vasz-szal,

♩ = 104

Ró-zsa,szegfű, li-li-om és re-ze-dá-va.

Ki is nyíltak e-gyenként, el szeret-ném ad-ni mind,

♩ = 112

De most mind - járt!

E.z.: *a.* Dallam: MNT I. 995—996.

A második versszakot a virágárus megállva, s a legközelebb álló kertészhez fordulva éneklük: 2. Én megveszem virágidot, ha eladod, | Ha az árát te magad is nem sokallod. [Az énekelve felel rá:] Versenyfutás az ára! Uccu, nézzünk utána, | De most mindjárt.

E.z.: *a.* Dallam: MNT I. 995—996.

Erre ellentétes irányba kezdenek szaladni a kor körül. Aki hamarabb visszaér, beáll kertésznek az üresen maradt helyre, a másiktól pedig virágárus lesz.

¹⁴⁷ Justhné 1975. 19.

¹⁴⁸ 595. j. Bújj, bújj, zöldág ... 1976. 150—151.

¹⁴⁹ 597. j. Sándy—Tápay 1958.

¹⁵⁰ 597. j. Egy XIII. századi feljegyzés említi, hogy míg a barát tanult és imádkozott, míg a nép szántott és vetett — az úrfiak kockát és labdát hajigáltak (Sándy—Tápay 1958).

¹⁵¹ Bújj, bújj, zöldág... 1976. 171.

¹⁵² 608—612. j. Feltevésüket részben a játék ábráinak a megnevezésére (sok helyen a hét napjai, az emberi test részei vagy a mennyország, pokol), részben a tánchoz hasonló mozdulataira alapozzák. Eszerint pogány szertartáshoz kapcsolódó kultikus tánc emlékét őrizné, mellyel „a természet újjászületését, a tél elmúlását, a tavaszt, az új életet ünnepele-ték”. (Bújj, bújj, zöldág... 1976. 171.; 1977. 114.)

¹⁵³ Az egyszerű labdajátékok a világ számos népénél megtalálhatók. A sportszerű labda-játékok egyik előzménye, kiindulópontja, a méta görög-római eredetű (Hajdu 1971. 7—8.).

¹⁵⁴ „Az 1300-as években, Róbert Károly idején a harci játékok számára készült gyakorlóterek (Budapesten, Pozsonyban, Fehérvárott, Nagyváradon) egyben labdázó tanyákká váltak, hol a környék apraja-nagyja, szegény és gazdag — különösen ünnepnap és ünnepé-lyek alkalmával — egyaránt megjelent labdázni, viaskodni, vagy legalább nézni a labdázást és a bajnoki játékokat.

Nagy Lajos idejében (1340) különösen az egyetemi (pécsi, nagyvárad stb.) diákok között gyorsan terjedt az olasz ballon labdázás és a spanyol lábbal ütős játék, de nem hanyagolták el az ősrégi kapós és kifutós játékokat sem.” Porzsolgot idézi Hajdu 1971. 10.

¹⁵⁵ E játékok elterjedésének több útja volt. Egyrészt a kollégiumi diákok kezdtek nagyobb, kollégiumon kívüli közönség előtt is játszani, másrészt ők maguk hazatérve játé-kaikat megtanították szülőföldjük fiatalságának is (Hajdu 1971. 11—12.). Esztelneken a métajátéknak két egyszerű változata van, a *süntérezés* (650.j.) és a *bűzbefutózás* (651.j.).

¹⁵⁶ A labdázásokkal szemben, a botos játékok többsége a paraszti játékhagyományok-ban gyökerezik (Hajdu 1971. 13.).

¹⁵⁷ Hajdu 1971. 20.

¹⁵⁸ 660. j. Erre utal a *teke* szó kőgolyó jelentése is (Kivirágzott a diófa... 1977. 136.).

¹⁵⁹ 661.j. „A népi műveltségkincs igen jelentékeny hányada felülről száll alá a nép-hez, s hasonul a már meglévő hagyományhoz” — írja Bartha (1937. 463.). A golfozás átvételében „a pásztorgyermekeket nem az utánzás, majmolás vezette, hanem a bot praktikus alkalmazhatósága a játéokban és az állatterelésben” (Hajdu 1971. 21.).

¹⁶⁰ 662.j. Hajdu 1971. 159.

¹⁶¹ 669.j.E.z.:g. Dallam: MNT I. 250—254.

¹⁶² 671—674.j. Az ilyenszerű kihásasító játékok (681—686.j.) a zálogos és páros (707—711.j.) játékokkal együtt eredetileg a fiatalság fonóházi játékaik voltak.

¹⁶³ 674. j. E.z.: f. A 3. ütem szövegváltozata: Egyik kézből.

Dallama a délszláv népdallal rokon. Szöveg és dallam: MNT I. 1050—1051. és jegy-zete.

¹⁶⁴ 676.j. *Pokol-mennyország* címen Török Ferenc Miklósvárról, Bölönből és Nagyajtáról közöl egy részben ehhez hasonló, de egyben szembekötős játékot, melyben a rostálás (561, 595.j.) motívuma is megtalálható (1896. 7.).

¹⁶⁵ 677.J.E.z.: d¹. Dallamváltozata:

♩ = 132 ♩ = 144

Cson-csön, gyü - rü, itt cso-rog, itt po-rog, itt zűd ki!

a - rany - gyü - rü

Ná - lam, ná - lam

e - züst - gyü - rü

E. z.: a.

¹⁶⁶ Kresz M. 1944a.

¹⁶⁷ Kiss L. é.n. 28.

¹⁶⁸ MNT II. 7.

¹⁶⁹ 712—714.j. Szabó István említi, hogy „a nagybirtokosok rendszeresen úzték a kártyajátékot, de fel lehet tenni, hogy járta a parasztek között is. [...] Úriszék ítelt el 1588-ban három jobbágyot, mert megengedték házukban a kártyajátékot” (1969. 234.).

¹⁷⁰ 715.j. Ennek bizonyosságául Szabó egy Orosháza határában feltart XII—XIV. szá-zadi népi építkezési emlék fotóját közli. E köemléken malmozó játék bekarcolt rajza látható (1969. 235.).

¹⁷¹ 762. j. E.z.: B.

- ¹⁷² 763. j. E.z.: *f*.
- ¹⁷³ 766. j. E.z.: *f*.
- ¹⁷⁴ 768. j. E.z.: *B*.
- ¹⁷⁵ 772. j. E.z.: *cisz.* Szöveg: MNT II. 354. II/1. szövegének első két sora; 388—II. vége. Dallam: MNT II. 548—549.
- ¹⁷⁶ 772. j. E.z.: *fisz.* Szöveg és dallam: MNT II. 354—II/1; Szöveg: MNT II. 355—II.; 381—I.; 477; 478.
- ¹⁷⁷ 772. j. E.z.: *d*¹. Szöveg és dallam: MNT II. 636.
- ¹⁷⁸ 772. j. E.z.: *g*.
- ¹⁷⁹ 772. j. E.z.: *g*. Az első tíz ütem dallama: MNT II. 353—IV; 483—484; 355—III.
- ¹⁸⁰ 772. j. E.z.: *e*. Szöveg: MNT II. 353.
- ¹⁸¹ 772. j. E.z.: *e*. Szöveg és dallam: MNT II. 551—554. és jegyzete.
- ¹⁸² 772. j. E.z.: *c*. Dallam: MNT II. 609.